

**การวิเคราะห์ปัจจัยและความแตกต่างของการเรียนรู้
ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์
สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม**

The Analysis of Factors and Differences of Community Learning for
Enhancing the Ability in Geographical Indication Management towards
Social Entrepreneurship

วิรัชญา จงพิพัฒน์สุข และ อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย 3 วิธี ได้แก่ 1) การศึกษาเอกสาร 2) การสังเกต 3) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยจำแนกชุมชนเป็น 2 ลักษณะ คือ ชุมชนที่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ในระหว่างการสร้างสรรค์ ระยะการคุ้มครอง และระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ อย่างละ 1 ชุมชน รวมเป็น 3 ชุมชน และชุมชนที่ไม่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ข้างเคียงที่มีบริบทคล้ายกันของพื้นที่ทั้ง 3 ระยะ รวมเป็น 6 ชุมชน ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ คนในชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ และอาจารย์/นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่

ผลการวิจัยพบว่า 1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ 1.1) ผู้กระทำการมีความแตกต่างกันในแต่ละระยะ 1.2) โครงสร้างของชุมชน อธิบายด้วยกฎระเบียบและทรัพยากร 1.3) ปฏิสัมพันธ์ อธิบายภายใต้มิติเวลาและมิติพื้นที่ 2) ความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนมีความแตกต่างกันในแต่ละระยะ ได้แก่ 2.1) เนื้อหาการเรียนรู้ 2.2) วิธีการเรียนรู้ และ 2.3) แหล่งเรียนรู้

คำสำคัญ: การเรียนรู้ของชุมชน / การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ / ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม

Abstract

The aim of this study is to analyze the factors and differences of community learning for enhancing the ability in Geographical Indication Management towards social entrepreneurship. The study is a qualitative research that comprises 3 methods: 1) document research, 2) observation, and 3) structured interview. The communities selected are divided into 2 groups: each group consists of three communities, totaling 6 communities. The first group has Geographical Indication products while the second doesn't. The communities of both groups represent three stages each: creation, protection, and enforcement stages. The key informants are residents of the community, government officials, and educators of educational institutes in the community.

The research outcome can be summarized as follows: 1) the factors towards learning communities are: 1.1) there is a difference among the agencies of each stage; 1.2) the community structures refer to the rules and resources of each stage; 1.3) the social interaction which is situated in time and space. 2) The study shows that there is a difference in community learning at each stage on the following topics: 2.1) learning contents; 2.2) learning method; and 2.3) learning resources.

KEYWORDS: COMMUNITY LEARNING / GEOGRAPHICAL INDICATION
MANAGEMENT / SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

บทนำ

ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ตามลักษณะภูมิศาสตร์ที่ต่างกัน วิธีการดำรงชีพในแต่ละพื้นที่จึงต่างกัน รวมถึงการผลิตและจำหน่ายสินค้าที่มีอัตลักษณ์และคุณลักษณะที่ต่างจากสินค้าชนิดเดียวกันที่มาจากพื้นที่อื่นๆ สินค้าที่มีคุณลักษณะเฉพาะที่เกิดจากแหล่งภูมิศาสตร์ของแต่ละพื้นที่ นอกจากจะมีมูลค่าของตัวสินค้าเองในการซื้อขายทางการค้าแล้วยังมีมูลค่าจากความพิเศษของแหล่งกำเนิดทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับทักษะ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตสินค้าตามกระบวนการที่เหมาะสม รวมถึงการส่งเสริมชื่อเสียงและความนิยมจนเป็นที่กล่าวขานถึงเอกลักษณ์เฉพาะ (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2552) สินค้าดังกล่าวสามารถได้รับการคุ้มครองเป็นทรัพย์สินทางปัญญา เรียกว่า “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” หรือ “Geographical Indication : GI”

การส่งเสริมการใช้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าและสร้างความแข็งแกร่งให้กับชุมชน เนื่องจากเป็นพันธะสัญญาในการรักษามาตรฐานสินค้าซึ่งเปรียบเสมือนเป็นตราสินค้าชุมชน (Community Brand) ที่สร้างความรู้สึกผูกพัน ความภาคภูมิใจในท้องถิ่นและรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกด้วย (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2558ก) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ส่งผลต่อการพัฒนาท้องถิ่น (Folkson, 2005) ซึ่งนอกจากการประกอบการสินค้าแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมด้วย (Barjolle, Paus, & Perret, 2009; Cerdan et al., 2009).

สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นสิทธิของชุมชนหรือกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นแหล่งภูมิศาสตร์ รวมทั้งภูมิหลังประวัติศาสตร์หรือเอกลักษณ์ของกระบวนการผลิต วัตถุดิบต่างๆ ในการผลิตสินค้านั้น โดยชุมชนสามารถใช้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสินค้านั้น เพื่อการแบ่งปันและรักษาผลประโยชน์ของชุมชน การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จึงเป็นการเรียนรู้การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งร่วมเรียนรู้ ร่วมเข้าใจ ร่วมกันสร้างทักษะการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ รวมทั้งความตระหนัก และยอมรับข้อตกลง กฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อสิทธิของชุมชนที่มาพร้อมกับหน้าที่ความรับผิดชอบ อันจะนำคนในชุมชนไปสู่การคำนึงถึงการประกอบการที่ต้องรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม ที่กล่าวถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมกันในระยะยาวและต่อเนื่อง ด้วยการพัฒนาการดำเนินการที่จะสร้างโอกาสเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งตนเองและผู้อื่น จึงเป็นกลไกสำหรับการจัดการแก้ไขปัญหาสังคมซึ่งเป็นการกระทำที่เป็นระดับปัจเจก ที่สร้างการเปลี่ยนแปลง (Bornstein, 2007) โดยคุณลักษณะความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม

ที่มุ่งเน้นเป้าหมายใน 3 มิติ คือ มิติสังคม มิติการประกอบธุรกิจ และมิติสิ่งแวดล้อม (นิตนาฐานิตธนกร, 2554; พสุ เดชะรินทร์, 2552; Elkington & Hartigan, 2013; Thompson, 2002) การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์และความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมจึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนั้น การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ที่เริ่มต้นจากสินค้าเฉพาะท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาความเป็นอยู่ของคนในชุมชนในเชิงการประกอบธุรกิจ จึงมีความสอดคล้องในการทำให้คนในชุมชนเกิดแนวคิดความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมได้

ตัวอย่างสินค้าที่รู้จักกันดี เช่น ไข่เค็มไชยา ที่ไข่แดงมีขนาดใหญ่และสีแดงสด หอมมัน ไม่คาว เป็นไข่จากเป็ดที่อยู่ในสภาพอากาศของอำเภอไชยาที่เป็นที่ราบลุ่ม ดินกับชายฝั่งฝนตกตลอดปี มีกุ้งหอยปูปลา เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่สมบูรณ์ของเป็ดซึ่งส่งผลต่อคุณภาพของไข่ด้วย แม้จะมีการนำเป็ดพันธุ์เดียวกันไปเลี้ยงที่จังหวัดอื่นก็ไม่ได้ไข่ที่มีลักษณะเหมือนกับเป็ดที่เลี้ยงในอำเภอไชยา จากลักษณะเฉพาะดังกล่าวไข่เค็มไชยาจึงมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักว่าหากต้องการไข่เค็มที่ไข่แดงใหญ่สีสดหอมอร่อยต้องเป็นไข่เค็มไชยา เมื่อเวลาผ่านไปผู้ผลิตในพื้นที่อื่นๆ อาจเห็นโอกาสทางธุรกิจ ผลิตสินค้าจากที่อื่นแล้วใช้ชื่อทางภูมิศาสตร์ตามแหล่งเดิม จึงปรากฏว่ามีไข่เค็มไชยาที่ไม่ได้มาจากอำเภอไชยาจริงๆ มาจำหน่ายซึ่งเป็นไข่เค็มที่ไม่ได้มีคุณลักษณะของไข่เค็มไชยาเพราะไม่ได้เป็นไข่ที่ได้จากเป็ดในอำเภอไชยา กรณีดังกล่าวทำให้คนในอำเภอไชยาซึ่งเป็นชุมชนเจ้าของผลผลิตจริงๆ เดือดร้อนจากการถูกแย่งตลาดและยังเสียชื่อเสียงเพราะผู้ซื้อ ผู้บริโภคเชื่อว่าสินค้ามาจากแหล่งเดียวกัน ดังนั้นความคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จึงมีบทบาทในการรักษาสีทธิชุมชนและช่วยให้ประโยชน์ตกอยู่กับชุมชนเจ้าของแหล่งภูมิศาสตร์ ทั้งยังส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้ยังคงสภาพภูมิศาสตร์ไว้ สำหรับผู้ซื้อ ก็เป็นการส่งเสริมแบรนด์หรือตราสินค้าของชุมชน และสนับสนุนทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนในเวลาเดียวกัน

การสำรวจเบื้องต้นเมื่อ พ.ศ. 2547 พบว่า สินค้าที่มีศักยภาพเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยนั้นมีมากกว่า 300 รายการ แม้ว่ากรมทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการส่งเสริมการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จะเล็งเห็นความสำคัญของการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ทว่าตั้งแต่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน รวมระยะเวลากว่า 10 ปี ปรากฏว่ามีสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ไทยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เพียง 70 กว่ารายการจากทั่วประเทศเท่านั้น (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2558ข) จึงเกิดคำถามวิจัยที่ว่า ทำไมชุมชนในบางพื้นที่สามารถมีสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ได้ มีปัจจัยและการเรียนรู้รูปแบบใดจึงจะสร้างเสริมความสามารถในการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ และนำไปสู่ความเป็นผู้ประกอบการ

เพื่อสังคมได้ ทั้งนี้ การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ได้แบ่งขั้นตอนการดำเนินการตามวงจรทรัพย์สินทางปัญญา เป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะการสร้างสรรค์ ระยะการขอคุ้มครองสิทธิ และระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ (กรมทรัพย์สินทางปัญญา, 2553; ปรีดา ยังสุขสถาพร, 2551; สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550) ซึ่งในแต่ละระยะมีผู้เกี่ยวข้องแตกต่างกัน ทำให้มีปัจจัยและการเรียนรู้ในแต่ละระยะมีความแตกต่างกัน

การวิจัยนี้ จึงสนใจการวิเคราะห์ปัจจัยและความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม โดยใช้แนวคิดทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory) ของกิตเตนส์ ว่าด้วยโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้กระทำการ และแนวคิดการเรียนรู้ของบลูม (Bloom, 1994) เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านความตระหนัก ทั้งนี้ การวิเคราะห์แบ่งเป็น 3 ระยะ ตามวงจรของการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ระยะการสร้างสรรค์ ระยะการขอคุ้มครองสิทธิ และระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ ในแต่ละระยะจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำหรือกิจกรรมต่างๆ ในการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเกิดจากความร่วมมือ ร่วมใจกันของคนในชุมชน เนื่องจากกฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เป็นกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพียงกฎหมายเดียวที่รับรองและคุ้มครองสิทธิของชุมชน ซึ่งจะส่งเสริมให้กลุ่มผู้ผลิตสินค้า ผู้ประกอบการในชุมชนรวมตัวกันเป็นสมาคมเพื่อที่จะต่อรองและพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ อันเป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น โดยใช้การจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นเครื่องมือที่ใช้สนับสนุนความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม

วิธีการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวิธีการดำเนินวิจัย 3 วิธี ได้แก่ 1) การศึกษาเอกสาร (Documentary Study) ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลสิ่งบ่งชี้จากกฎหมาย ประกาศ หนังสือ วารสาร เอกสารและเว็บไซต์ของกรมทรัพย์สินทางปัญญา รวมทั้งเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องของหน่วยงานและสถาบันที่เกี่ยวข้องอื่นๆ สำหรับข้อมูลพื้นฐานของชุมชนศึกษาจากเอกสารและเว็บไซต์ของจังหวัด เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับสินค้า

สิ่งบ่งชี้ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเอกสาร รายงานการประชุมต่างๆ ของชุมชน หน่วยงาน และสถาบันที่เกี่ยวข้องอื่นๆ 2) การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการประชุมเกี่ยวกับสินค้าสิ่งบ่งชี้ในระดับชุมชนและระดับนานาชาติ สังเกตกระบวนการผลิตและการจำหน่ายสินค้าสิ่งบ่งชี้ ของชุมชน 3) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) คนในชุมชนที่ผู้ทรงคุณวุฒิคัดเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง จำแนกชุมชนเป็น 2 ลักษณะ คือ ชุมชนที่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ ในระยะการสร้างสรรค์ ระยะการคุ้มครอง และระยะการใช้ประโยชน์ และเผ่าละวังสิทธิ์ อย่างละชุมชน รวมเป็น 3 ชุมชน และชุมชนที่ไม่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ข้างเคียงที่มีบริบทคล้ายกันของพื้นที่ทั้ง 3 ระยะ รวมเป็น 6 ชุมชน ทั้งนี้ ประเด็นการสัมภาษณ์ คือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับสินค้าสิ่งบ่งชี้ ความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม ผู้ให้ข้อมูล (Key Informants) ได้แก่ คนในชุมชน จำนวน 20 คน เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ จำนวน 15 คน และอาจารย์/นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่ จำนวน 3 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการตีความข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยการวิเคราะห์ปัจจัยและความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีกับไม่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ ตามแนวคิดของ Giddens ว่าด้วยโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้กระทำการ ภายใต้กฎ เกณฑ์ ระเบียบและทรัพยากรของชุมชน (rules and resources) มิติของเวลาและพื้นที่ (time and space)

ขอบเขตของการวิจัย 1) ขอบเขตเชิงเนื้อหา ได้แก่ 1.1) แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้พิจารณาเนื้อหา ใน 3 ด้าน คือ ความรู้ ทักษะ และความตระหนัก ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม 1.2) แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการสิ่งบ่งชี้ ตามระยะการจัดการทรัพยากรสินทางปัญญา ได้แก่ ระยะการสร้างสรรค์ ระยะการขอคุ้มครอง ระยะการใช้ประโยชน์และเผ่าละวังสิทธิ์ 1.3) แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม 2) ขอบเขตเชิงพื้นที่ ตามระยะของวงจรการจัดการทรัพยากรสินทางปัญญา 3 ชุมชน 2.1) ชุมชนที่มีสินค้าขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ 2.2) ชุมชนที่มีสินค้าที่อยู่ระหว่างการขอขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ 2.3) ชุมชนที่มีสินค้าเฉพาะตัวที่มีชื่อเสียง และชุมชนข้างเคียงของทั้ง 3 ชุมชน

ดังนั้น ในการวิจัยนี้ “ชุมชน” หมายถึง คนในชุมชนที่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ ในแต่ละระยะของการจัดการสิ่งบ่งชี้ และรวมถึงคนในชุมชนของพื้นที่ข้างเคียงที่มีสินค้าชนิดเดียวกันแม้จะไม่ได้ขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ ทั้งนี้ ขนาดของชุมชนในการวิจัยนี้ อาจมีขนาดที่ไม่เท่ากันขึ้นกับพื้นที่

ที่ผลิตสินค้าสิ่งบ่งชี้ๆ สำหรับการจัดการสิ่งบ่งชี้ๆ ทั้ง 3 ระยะ ได้แก่ 1) ระยะการสร้างสรรค์ หมายถึง ช่วงเวลาสร้างสรรค์ผลผลิตหรือการแปรรูปผลผลิตจากความรู้หรือภูมิปัญญาเพื่อให้ได้สินค้าท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะจากแหล่งกำเนิดในท้องถิ่น 2) ระยะการขอกคุ้มครอง หมายถึง ช่วงเวลาการจดทะเบียนและขั้นตอนการจดทะเบียนสิ่งบ่งชี้ๆ เพื่อได้รับการคุ้มครอง 3) ระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ หมายถึง ช่วงเวลาการนำไปใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ การอนุญาตหรือการบังคับใช้สิทธิ การปกป้องและการแก้ไขหากถูกละเมิด

ผลการวิจัย

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม

การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน ใช้แนวคิดทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory) ของกิดเดนส์ (Giddens, 2001) ที่ให้ความสำคัญกับผู้กระทำการ (agency) และโครงสร้างทางสังคม (structure) โครงสร้างทางสังคมแสดงอยู่ในรูปแบบของกฎและทรัพยากร (rules and resources) อีกทั้งมิติของเวลาและพื้นที่ (time and space) จากการศึกษาพบว่า โครงสร้างของชุมชนเดิมถูกควบคุมจากกระแสหลัก อาศัยการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกชุมชนไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตเดิม ผู้กระทำการ ได้แก่ คนในชุมชน หน่วยงานรัฐ จึงเข้ามามีบทบาทในการกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเดิม โดยการสร้างกฎระเบียบ (rules) ที่ต่างจากเดิมให้ชุมชน เช่น การรวมกลุ่มความร่วมมือ การเรียนรู้ของชุมชน หลักการและแนวทางสิ่งบ่งชี้ๆ เป็นต้น และ การใช้ทรัพยากร (resources) เพื่อสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ เช่น งบประมาณ ความรู้ความสามารถของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ การจัดเทศกาลของดีของชุมชน การออกร้านจำหน่ายสินค้า รวมถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นฐานการผลิตโดยมีการจัดสรรผลประโยชน์ให้คนในชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างเสริมความรู้ความเข้าใจในเรื่องสินค้าจากแหล่งภูมิศาสตร์ของชุมชนซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการสิ่งบ่งชี้ๆ ที่นำไปสู่ความเป็นผู้ประกอบการทางสังคมของคนในชุมชน ทั้งนี้ ปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงตามมิติของเวลา ซึ่งในที่นี้หมายถึง ระยะของการจัดการสิ่งบ่งชี้ๆ และอาจส่งผลให้เกิดการสร้างหรือเปิดพื้นที่ (space) ที่หมายถึง พื้นที่หรือสถานะทางสังคมจากปฏิสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปด้วย

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนมีความแตกต่างกันในแต่ละระยะของการจัดการสิ่งบ่งชี้ๆ ดังนี้

1.1 ผู้กระทำการ ระยะเวลาสร้างสรรค์ ผู้กระทำการเป็นกลุ่มผู้นำในชุมชนที่เป็นทางการโดยเป็นประธานกลุ่ม/ชมรม/วิสาหกิจของชุมชนที่ผลิตหรือประกอบการสินค้าท้องถิ่น กลุ่มผู้นำเหล่านี้เป็นผู้ปลูก ผู้ผลิตหรือผู้แปรรูปสินค้าที่ตระหนักรู้ถึงปัญหาจากการประกอบอาชีพที่ไม่ให้ผลตอบแทนอย่างคุ้มค่า ส่งผลให้เกิดความยากจน ความไม่มั่นคงทางอาชีพ ทั้งยังส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสาเหตุที่สำคัญ คือ การผลิตสินค้าที่ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ จึงมีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันในการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพโดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่น การผลิตที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือสภาพความเป็นจริงของถิ่นที่อยู่ และการรวมกลุ่มของชุมชนจะสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงได้

“...แต่ก่อนก็คิดว่าเอาตามกระแส มะขามหวานขายดี เงาะขายดีก็เอามา ปลูก มันไม่เหมาะ มันย้ายถิ่นมา ก็ลองมองดูไม้ผลในท้องถิ่น...”

นายสกล (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2557)

ระยะการคุ้มครอง เป็นระยะการดำเนินการนำเข้าสู่ระบบการคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ ผู้กระทำการหลักเป็นหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ พาณิชย์จังหวัด เกษตรจังหวัด กรมทรัพย์สินทางปัญญา ที่มีความรู้ในการดำเนินการตามกฎหมายและระเบียบขั้นตอนการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ โดยดำเนินการให้ความรู้เพื่อให้ชุมชนเห็นประโยชน์และต้องการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ให้สินค้าของชุมชน สำหรับระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ์ ผู้กระทำการเป็นกลุ่มผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ ของชุมชน กลุ่มนี้มีความตระหนักรู้ถึงสิทธิและการปกป้องสิทธิของชุมชน ผู้กระทำการกลุ่มนี้จึงเป็นหลักในการปฏิบัติตามหลักเกณฑ์สิ่งบ่งชี้ฯ ทั้งการใช้สิทธิ์ และการป้องกันการละเมิดสิทธิ์

1.2 โครงสร้างของชุมชน หมายถึง ทรัพยากรและกฎระเบียบ ระยะเวลาสร้างสรรค์ เป็นการรวมกลุ่มของทรัพยากรซึ่งเป็นคนในชุมชน การรวมกลุ่มเป็นกลุ่มแบบบุคคล ภายใต้กฎเกณฑ์การรวมกลุ่มความร่วมมือของชุมชน เมื่อเข้าสู่ระยะการคุ้มครอง หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น พาณิชย์จังหวัด เกษตรจังหวัด เข้ามาให้การสนับสนุนการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ ทำให้โครงสร้างกลุ่มมีความชัดเจนเป็นกลุ่มแบบองค์กรมากขึ้น กฎระเบียบเป็นไปตามกฎหมายและหลักเกณฑ์ คู่มือการปฏิบัติงานสิ่งบ่งชี้ฯ คนในชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เมื่อเข้าสู่ระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ์ คนในชุมชนให้ความสำคัญเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น เช่น ช่วยกันสอดส่องเพื่อแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐเมื่อพบการนำสินค้าจากที่อื่นมาอ้างชื่อสินค้าของชุมชน

1.3 ปฏิสัมพันธ์ ระยะการสร้างสรรค์ เป็นแบบผู้ให้และผู้รับ หน่วยงานรัฐเป็นผู้ให้ข้อมูลสิ่งบ่งชี้ฯ ชุมชนเป็นผู้รับข้อมูลและคอยประสานงานกับภาครัฐ ระยะการคุ้มครอง ปฏิสัมพันธ์เป็นแบบความร่วมมือและประสานงาน ชุมชนเรียนรู้และเข้าใจเพิ่มขึ้นจนสามารถร่วมมือกับหน่วยงานรัฐในการขึ้นทะเบียนสินค้าของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนเป็นการร่วมมือเพื่อการขึ้นทะเบียนสินค้า แม้จะมีการให้ชุมชนปรับแก้หรือให้ข้อมูลเพิ่มเติมในเอกสารคำร้องขอขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ

“... สัมโอเย็นทีหลัง ส่งกลับมาแก้ 2 ครั้ง ก็ได้อนุมัติพร้อมกัน ...ตอนขอจดก็มีรัฐ ผู้นำเกษตรกร พวกนี้ก็มาอบรมให้ ออกม. (อาสาสมัครเกษตรกรหมู่บ้าน) อีกที ...”

นางปลา (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2557)

ระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชนเป็นแบบทางการมากขึ้น เนื่องจากหน่วยงานรัฐมีหน้าที่ในการสนับสนุนการใช้และป้องกันการละเมิดตามระเบียบราชการ อย่างไรก็ตาม ยังมีความร่วมมือกับชุมชนในการเฝ้าระวังการจำหน่ายสินค้าไม่ได้มาตรฐานตามคำขอขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ จากคนในชุมชน และการแอบอ้างใช้ชื่อสินค้าจากคนภายนอกชุมชน ซึ่งหากพบการกระทำดังกล่าวอาจมีการดำเนินการตามระเบียบทางราชการ

“ถ้าเจอคนไหนแตกแถว ก็ประสานงานช่วยกัน เวลาประชุม ผู้นำไปบอกให้มานะ ถ้าเจอต้องแจ้งเจ้าหน้าที่หรือกลุ่ม ก็จะไปเตือนว่าผิดกฎนะ ใครบอกมาก็จะไม่บอกว่าใครแจ้ง ปิดเป็นความลับ ก็จะจัดการได้”

นายสมุทร (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2558)

2. ความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถในการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการทางสังคม

การเปรียบเทียบความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถในการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการทางสังคม จากการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของชุมชนที่มีสิ่งบ่งชี้ฯ อยู่บนฐานการผลิตและการตลาดที่คำนึงถึงการจัดสรรผลประโยชน์เพื่อผู้เกี่ยวข้องทั้งเส้นทางจากผู้ผลิตจนถึงผู้บริโภค ทั้งคนในและนอกชุมชนโดยถึงเป็นสังคมโดยรวม ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนที่มุ่งสู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมจึงแตกต่างจากความเป็นผู้ประกอบการทั่วไป เนื่องจากความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมไม่เป็นเพียง

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการผลิตเชิงพาณิชย์เท่านั้น แต่เป็นการตระหนักถึงการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนคู่กับสังคมด้วย

“...ก็มีการประชุมเพื่อตกลงกันว่าปีนี้ซื้อเฒ่าเท่าไร ระหว่างต้นน้ำ กลางน้ำ แล้วก็เชิญปลายน้ำมา ซึ่งเฒ่าเป็นไม้ผลหรือพืชเกษตรที่เป็นตัวอย่างตัวอื่นได้เลย วงจรการทำธุรกิจเฒ่า จะซื้อเฒ่าราคาเท่าไรจะต้องถามคนปลายน้ำ ถ้าซื้อราคาเท่านี้พอจะมีกำไรไหม ถ้าต้นน้ำซื้อกิโลละ 50 บาท กลางน้ำคุณรับซื้อ 50 บาทได้ไหม ลองไล่ต้นทุนดู พอจะมีกำไรไหม จะต้องไล่เป็นทอดๆ ถ้ากิโลเท่านี้จะคุ้มไหม อยู่ได้ไหม ถ้าอยู่ได้จึงตัดสินใจเป็นมติดอกมา...”

นายสกล (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2557)

ความแตกต่างของการเรียนรู้ของชุมชนมีความแตกต่างกันในแต่ละระยะ ได้แก่ เนื้อหา การเรียนรู้ด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านความตระหนัก วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้

2.1 เนื้อหาการเรียนรู้ ระยะการสร้างสรรค์ เป็นระยะการคิด ค้นหาสินค้าในท้องถิ่น เน้นความตระหนักของคุณค่าสินค้าท้องถิ่น และการแบ่งสรรผลประโยชน์ของชุมชน เนื้อหาความรู้ที่จำเป็น คือ เรื่องทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำสิ่งเหล่านี้มาผลิต แปรรูป หรือพัฒนาเป็นสินค้า และเรื่องการรวมกลุ่มความร่วมมือเพื่อพลังในการเรียนรู้และอำนาจในการต่อรอง รวมทั้ง ทักษะในการผลิตสินค้า และการจูงใจให้รวมกลุ่ม

“...แรกๆ ยังเป็นผลไม้ป่า ก็เอามาขายก่อน เอามากินสด หรือตำส้มตำแกง หรือทำน้ำผลไม้ น้ำปานะถวายตอนบ่าย ต้นกันยา เยอะ ออกดก มีปัญหาล้นตลาด ราคาตก เพราะไม่รู้จักถนอมอาหาร จนราชมงคลคิดว่ามาถนอมอาหาร แปรรูป ...เมื่อค้นคว้าลึกขึ้น จากชาวบ้านในภูพาน ยังมีต้นใหญ่ 2-3 คนโอบ มาแต่ดึกดำบรรพ์ 150 ปี เป็นไม้ท้องถิ่น ขึ้นได้ดีหัวไร่ปลายนาก็ได้ เหมาะกับภูมิประเทศแถวนี้”

นายพรา (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2556)

ระยะการขอคุ้มครองสิทธิ การขึ้นตอนการขึ้นทะเบียน ความรู้สำคัญที่ชุมชนต้องมีคือความรู้กฎหมาย ระเบียบการขอขึ้นทะเบียน รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดเกี่ยวกับสินค้า เช่น ความเป็นมา ลักษณะเฉพาะของแหล่งภูมิศาสตร์ สำหรับทักษะมีทั้งที่เกี่ยวกับสินค้า และเกี่ยวกับคน ได้แก่ ความสามารถในการผลิตสินค้าให้มีคุณภาพและมาตรฐานเพื่อการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ และทักษะในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนมีความรู้

ความตระหนักถึงการจัดสรรผลประโยชน์ให้คนในชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพิ่มขึ้น
ในระยะการใช้ประโยชน์และเผื่อวังสิทธิ์ เมื่อขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้แล้ว ชุมชนจะต้องมีความรู้
ความตระหนักในการใช้และการปกป้องสิทธิ์เมื่อมีการละเมิด และสำนึกในการทำหน้าที่
ความรับผิดชอบต่อสินค้า ต่อชุมชน และต่อทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ มาตรฐานสินค้า
ความสามัคคีของชุมชน การรักษาสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความสำคัญมากในการคงไว้ซึ่งการ
คุ้มครองสิทธิ์ เน้นการปฏิบัติการในการใช้สิทธิ์

“...ส้ม ราคาสูงแล้วนะ ก็คัดเกรดนะ แบ่งตลาดอย่างไร แม้ค่าไปซื้อส้ม
ถ้าขาดก็เอาหมด แล้วคุณภาพไม่ได้ ทำให้ผู้ซื้อผิดหวัง อีกหน่อยราคาจะต่ำ
ผลก็จะตกกับสวนนะ”

นายสมุทร (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2558)

ความสำเร็จของการเรียนรู้ของชุมชนจะเกิดจากการเรียนรู้เนื้อหาความรู้ครบทั้ง 3
ด้าน คือ ด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านความตระหนัก เพราะสิ่งบ่งชี้ เป็นเรื่องของสิทธิของ
ชุมชนในการใช้ซื้อสินค้า ผู้ใช้สิทธิมีหน้าที่ในการดูแลสิทธิให้คงอยู่โดยการปฏิบัติตามเงื่อนไขและ
รักษาแหล่งภูมิศาสตร์ตามที่ขึ้นทะเบียนไว้ แม้ว่าแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกันทั้งในบริบท
ชุมชน ระยะการจัดการสิ่งบ่งชี้ และการให้ความสำคัญของเนื้อหาความรู้ที่ต่างกันในแต่ละ
ระยะ จึงต้องมีการเรียนรู้ที่ครบทั้ง 3 ด้าน ขณะที่พื้นที่ข้างเคียงมีลักษณะการเรียนรู้ที่แตกต่าง
ที่อาจเป็นเหตุให้ไม่สามารถขึ้นทะเบียนสินค้าได้โดยพบว่า การขาดการเรียนรู้ด้านใดไปชุมชน
จะไม่สามารถสร้างเสริมการจัดการสิ่งบ่งชี้ ได้เลย ซึ่งแสดงให้เห็นได้จากพื้นที่ข้างเคียงที่ไม่มี
การจัดการสิ่งบ่งชี้ เนื่องจากขาดเนื้อหาความรู้บางด้าน เช่น ขาดการเรียนรู้ด้านความ
ตระหนักในทรัพยากรท้องถิ่น แม้จะเป็นสินค้าชนิดเดียวกันแต่การไม่เห็นคุณค่าของสินค้า
ทำให้ไม่เกิดการใช้ประโยชน์หรือการจัดการสินค้านั้นให้เกิดมูลค่าจากทรัพยากรทางปัญญาของ
ชุมชน

“...รถเบนซ์ยังมีอีกหลายที่ แต่คนไม่รู้ว่ นังเบนซ์ เหมือนคนป่า มีปืน...”

นายกบ (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2557)

การขาดการเรียนรู้ด้านทักษะการผลิต เนื่องจากสินค้าสิ่งบ่งชี้ มีข้อกำหนดมาตรฐาน
สินค้าและพื้นที่การผลิตเฉพาะพื้นที่ที่เอื้อในการผลิตสินค้านั้นจริง ผู้ผลิตต้องมีความสามารถ
ในการรักษาคุณภาพสินค้าและจัดหาสินค้าอย่างเพียงพอเท่าที่ทำได้ เช่น การเพิ่มปริมาณการ
ปลูกพืชสิ่งบ่งชี้ ในขอบเขตที่กำหนดไว้ สำหรับชุมชนที่มีสินค้าสิ่งบ่งชี้ แล้วแต่ขาดการเรียนรู้

ในการปกป้องรักษาสិทธิของชุมชนทำให้การคุ้มครองสิทธิไม่เกิดประโยชน์ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การจัดสรรทรัพยากร ความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจ และการรักษาสภาพแวดล้อมเพื่อประโยชน์ ของชุมชน สังเกตพบจากการศึกษาพื้นที่ข้างเคียงที่ไม่ให้ความสำคัญกับการเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ แม้จะมีการรวมกลุ่มแต่การรวมกลุ่มขาดการเรียนรู้ความตระหนักในคุณค่าสินค้าเฉพาะถิ่น และสิทธิชุมชนซึ่งเป็นอำนาจต่อรองทางการค้า ในพื้นที่ชุมชนนี้จึงมีปัญหาความไม่เข้าใจกัน ขาดความสามัคคี การจำหน่ายสินค้าไม่ได้คุณภาพ และการละเมิดสิทธิ

2.2 วิธีการเรียนรู้ ระยะการสร้างสรรค์ ความรู้เกี่ยวกับสินค้า หรือแหล่งภูมิศาสตร์ ได้จากภูมิปัญญาความรู้ที่ถ่ายทอดรุ่นสู่รุ่น การปฏิบัติตามกันมา สำหรับสินค้าผลิตใหม่ใน แหล่งภูมิศาสตร์ของชุมชน การเรียนรู้ได้จากการอบรมดูงาน การลองทำให้เห็นจริง ตลอดจน การเรียนรู้จากต้นแบบ

“...แปรรูปเอง ถ้ามั่วครุเอา กลับไปเขาค้อไปเข้าเครื่องสี ปอก ไปทดลองทำที่ โนน มีนักวิชาการ ก็เรียนและถาม กลับมา know how ได้จากปลูกจริง สัมผัส จริง และมาค้าได้ พอค้าความร้อน ตามระยะเวลา จะดีต่างกัน”

นายกบ (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2557)

ระยะการขอคุ้มครองสิทธิ การขอขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ฯ มีวิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การปรึกษาผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญ และสอบถามเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะเรื่อง กฎระเบียบสิ่งบ่งชี้ฯ นอกจากนี้ ในเรื่องลักษณะเฉพาะของสินค้า มีวิธีการเรียนรู้ เช่น การร่วม กันศึกษาความเฉพาะของพื้นที่/สินค้ากับนักวิชาการ การศึกษาเอกสาร สำหรับเรื่องมาตรฐาน สินค้า มีการฝึกทักษะในการผลิตโดยส่วนใหญ่ใช้วิธีการทดลอง การลองผิดลองถูก การถาม การ สนทนา การเชื่อมโยงประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การฝึกปฏิบัติ ระยะการใช้ประโยชน์ และเฝ้าระวังสิทธิ มีวิธีการเรียนรู้โดยดูตัวอย่างจากชุมชนต้นแบบ การศึกษาอบรมให้ความรู้ การปฏิบัติ การร่วมกันทำงาน การสร้างแรงจูงใจการกำหนดบทลงโทษ

2.3 แหล่งเรียนรู้ ระยะการสร้างสรรค์ ได้แก่ ชุมชนตนเอง เช่น แหล่งทรัพยากรใน ชุมชน พื้นที่การผลิตสินค้าของชุมชนต้นแบบ ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ระยะการขอคุ้มครอง สิทธิ แหล่งเรียนรู้เพิ่มเติมขึ้น ได้แก่ หน่วยงานรัฐที่ให้ข้อมูลกฎหมายที่เกี่ยวข้อง สถานที่การ จัดประชุมเกี่ยวกับสิ่งบ่งชี้ฯ ห้องสมุด สำหรับระยะการใช้ประโยชน์และเฝ้าระวังสิทธิ แหล่งเรียนรู้ มีความเฉพาะมากขึ้น ได้แก่ ชุมชนที่ได้ดำเนินการสิ่งบ่งชี้ฯ แล้ว สถานที่ฝึกอบรมหรือการปฏิบัติ สถานที่พบปะเครือข่ายตลาดหรือผู้บริโภค

“...ทดลองในสวนเลย ใช้ชี้แดดนาเกลือ เจ้าแรกของไทย มีเกลือดำๆ มาขาย เหมาลำเรือขอมมาลองใส่ต้นส้มโอ ฟรี ใส่ 1 ต้น 3 กระสอบ 60 กิโล รดน้ำก่อน เก็บส้มโอ ออกมาหวานน้ำ ส้มโอไม่ขม เลยเอาไปประกวด ได้รางวัล หวานสุด ดั้งทั้งจังหวัดเลย อีก 2 เดือน ส้มโอตาย ใบร่วง เครียด สก. เข้ามา บอกใส่มากไป แล้วให้งบวิจัย จากนั้นเลยรู้ว่า ใส่ 2-3 กิโลต่อรุ่นต่อรอบ โปรแตสเซียมทำให้ หวาน ได้เป็นนักวิจัยดีเด่นด้วย”

นายเกลบ (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 29 สิงหาคม 2557)

อภิปรายผล

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้ของชุมชนพบว่า มีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎี การก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกิดเดนส์ อธิบายโครงสร้างทางสังคมมีกฎ (rules) ของกระแสหลักที่ควบคุมการกระทำ และการใช้ทรัพยากร (resources) ทั้งความรู้และ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งยังไม่ได้มีการใช้หรือจัดการอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในการ ผลิต แปรรูปสินค้า คนในชุมชนไม่ได้มีฐานะที่ดีขึ้น ชุมชนไม่ได้เข้มแข็งขึ้น ไม่ได้เป็นหนทางการ พัฒนาอย่างยั่งยืน ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นเนื่องจาก ผู้กระทำการ (agency) ในชุมชน เกิดการเรียนรู้และตระหนักรู้จึงเลือกจะไม่กระทำตามเดิม เมื่อมีโอกาสและพื้นที่ (time and space) ในการแสดงตัวตนอย่างเหมาะสม คนในชุมชนสามารถรวมกลุ่มและทำให้เกิดการ เปลี่ยนกฎและการใช้ทรัพยากรของชุมชนภายใต้การจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ จนกลายเป็นที่ยอมรับ และปฏิบัติตามของคนในชุมชนได้ กิดเดนส์ เรียกว่า เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะทวิภาวะของ โครงสร้าง (Duality of Structure) โครงสร้างจึงเป็นทั้งวิถีทางและผลลัพธ์ของการกระทำ ซึ่งพบว่า โครงสร้างชุมชนในระยะแรกเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือมูลค่าของ สินค้าเป็นหลัก เพราะเมื่อสินค้ามีมูลค่าแล้วชุมชนจะเรียนรู้ในการตระหนักถึงคุณค่าและรักษา ดูแลสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ ให้คงอยู่ตลอดไป

นอกจากนี้ การเรียนรู้ของชุมชนเกิดจากการปรับโครงสร้างของชุมชนโดยพบว่า ชุมชนยังคงอยู่ภายใต้กฎและทรัพยากรของหน่วยงานภาครัฐ โดยมีทรัพยากรที่สำคัญ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ในการให้ความรู้ คำแนะนำเกี่ยวกับสิ่งบ่งชี้ฯ นักวิชาการในการทดลองตรวจสอบ ลักษณะความเฉพาะของพื้นที่และสินค้า เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ อดิรัตน์ วันโพทอง และ อมรวิษ นาครทรพร (2557) ที่พบว่า นักวิชาการเป็นทรัพยากรที่ช่วยเสริม อำนาจในการอ้างอิงและให้ความรู้แก่ผู้กระทำการ เนื่องจากสิ่งบ่งชี้ฯ เป็นเรื่องที่มีกระบวนการ ขั้นตอนทางวิชาการและข้อกฎหมายซึ่งมีรายละเอียดเฉพาะและเป็นสากล ซึ่งหน่วยงาน

ภาครัฐควรแนะนำประโยชน์ที่จะมีในทางอ้อมหรือส่งผลในระยะยาว เช่น การสร้างความเชื่อมั่นของสินค้าในระดับสากล สิทธิประโยชน์ทางการลดหย่อนภาษี การป้องกันโจรสลัดชีวภาพ (Bio-piracy) ซึ่งสอดคล้องกับรายงาน เรื่องเศรษฐศาสตร์ของสิ่งบ่งชี้ฯ ที่มีต่อการอบการวิจัยในประเทศกำลังพัฒนา เพื่อนำเสนอ World Intellectual Property Organization ได้ระบุว่า ประเทศกำลังพัฒนาที่ต้องเผชิญกับโจรสลัดชีวภาพนั้น สามารถใช้สิ่งบ่งชี้ฯ เป็นหนทางในการป้องกันภูมิปัญญา มรดกทางวัฒนธรรม และความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศได้ (Bramley & Kirsten, 2007)

ในด้านปฏิสัมพันธ์ของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนโดยเปลี่ยนเป็นปฏิสัมพันธ์แบบร่วมมือมากขึ้น เนื่องจากสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ สถานะภาพการเป็นผู้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐลดลงความเป็นเจ้าของสิทธิของชุมชนเพิ่มขึ้น ชุมชนเรียนรู้ที่จะใช้สิทธิในการจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ ร่วมกันทั้งในการเสนอความคิดเห็น การตัดสินใจ การดำเนินการ และการตรวจสอบ ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ภาครัฐหรือนักวิชาการจากสถาบันอุดมศึกษาปรับการกระทำ (action) ตามโครงสร้างความร่วมมือของชุมชน การปฏิสัมพันธ์เป็นลักษณะการสนับสนุนส่งเสริม การอำนวยความสะดวก และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากขึ้น เนื่องจากคนในชุมชนมีความรู้เรื่องสินค้าของตนเองมากที่สุด สำหรับประเด็นนี้ มีความสอดคล้องกับแนวพระราชดำริในการบริหารการพัฒนาตาม “ภูมิสังคม” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องอยู่บนพื้นฐานของภูมิสังคม ซึ่งเป็นรากเหง้าที่แท้จริงของท้องถิ่น ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชีวภาพ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ทั้งนี้ แต่ละแห่ง แต่ละภูมิภาค แต่ละชุมชนมีลักษณะแตกต่างกัน ดังนั้น การให้ความช่วยเหลืออย่างถูกต้องตรงความต้องการของประชาชน หรือการวางโครงการ/กิจกรรมต่างๆ เพื่อการพัฒนาประเทศต้องให้ความเคารพและสอดคล้องกับภูมิสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้การพัฒนามีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับความเป็นจริงในทุกด้าน ไม่ใช่เพียงแค่เครื่องมือหรือวิธีการพัฒนาสำเร็จรูปที่มุ่งเน้นแต่ทฤษฎีจากตำราซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่และความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) จากการศึกษาพบว่า หน่วยงานภาครัฐร่วมมือกับหน่วยงานอื่น และมีความพร้อมทั้งบุคลากร ความเชี่ยวชาญในการดำเนินงานพัฒนา รวมถึงทุนทรัพย์ สามารถอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ และร่นระยะเวลาลงเพื่อให้การจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ สำเร็จผลเร็วขึ้น

ดังนั้น ประเด็นในการอภิปรายผลพบว่า ปัจจัยจากการเรียนรู้ของชุมชนแตกต่างจากการเรียนรู้เรื่องอื่นๆ ที่ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการลดบทบาทของภาครัฐ เพิ่มบทบาท

ของชุมชน และการเรียนรู้ที่เน้นความตระหนักรู้ด้านคุณค่ามากกว่ามูลค่า

2. ประเด็นสำคัญในการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์สู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม สามารถอธิบายได้ว่า การเรียนรู้ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และความตระหนักมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันโดยจะละเอียดด้านใดไม่ได้ เนื่องจากการจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ซึ่งความสำเร็จขึ้นอยู่กับภูมิปัญญา แหล่งภูมิศาสตร์ และสินค้า ที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งในต่างประเทศเพื่อให้คำนึงถึงความยั่งยืนมากกว่าการเรื่องของเศรษฐกิจศาสตร์ ราคาของสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ จะแสดงราคาที่แท้จริง (true cost) ที่รวมคุณค่าทั้งทางสังคม ทางสิ่งแวดล้อม และทางเศรษฐกิจ (William & Penker, 2008) การเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความสามารถการจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ จึงไม่เพียงจะสอดคล้องกับแนวทางความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม แต่ยังเป็นหนทางอย่างเป็นทางการสู่วิถีการเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมอย่างแท้จริงและยั่งยืน เนื่องจากการจัดการสิ่งบ่งชี้ฯ เป็นรูปแบบการประกอบอาชีพที่หวังผลกำไรให้คนทำอยู่ได้จริง โดยคำนึงถึงคนในพื้นที่ และสภาพสิ่งแวดล้อมที่มีการใช้ประโยชน์ขณะเดียวกันก็มีการดูแลรักษา มีความสามารถในการแข่งขันทางธุรกิจ โดยมีกลไกทางกฎหมายสนับสนุนให้การคุ้มครองตามสิทธิของทรัพย์สินทางปัญญา นอกจากนี้ เมื่อผู้บริโภคเข้าใจ เห็นคุณค่า และเชื่อมั่นในมาตรฐานของสินค้า จึงเป็นเป็นจุดแข็งหรือแต้มต่อ ที่เป็นกลไกของสังคม (ไม่ใช่กลไกของรัฐที่เป็นการแทรกแซงหรือพยุงราคา) ที่สร้างความมั่นคงให้กับสินค้าสิ่งบ่งชี้ฯ เพราะการประกอบการทางธุรกิจ คนสำคัญที่สุด คือ ผู้บริโภค

ข้อเสนอแนะ

1. ชุมชนที่มีสินค้าเป็นอัตลักษณ์ตามลักษณะภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น ควรพิจารณาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนวทางสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากเป็นแนวทางที่เป็นรูปธรรมในการประกอบการภายใต้สิทธิและหน้าที่ในการใช้และดูแลรักษาแหล่งภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ชุมชนสามารถสร้างเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้บนฐานความรู้ ภูมิปัญญา และทรัพยากรของตนเอง

2. กรมทรัพย์สินทางปัญญาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของรัฐควรประชาสัมพันธ์ให้ความรู้เรื่องสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เพื่อให้ภาคเอกชนและประชาชนรู้จักและเข้าใจในหลักการและแนวทางอย่างถูกต้อง เนื่องจากสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ไม่ใช่เป็นเพียงสินค้า หากแต่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนที่ดำรงไว้ซึ่งความภาคภูมิใจ และเป็นอัตลักษณ์จากภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่น และของประเทศชาติ

3. การวิจัยในครั้งต่อไปควรศึกษาการจัดการสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่นำไปสู่ความเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมโดยใช้แนวทางการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องจากเป็นแนวทางที่เน้นการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และสอดคล้องกับการบริหารการพัฒนาตามภูมิสังคมอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2552). *สินค้าหนึ่งจังหวัด หนึ่งสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร: กรม ทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2553). *การบริหารจัดการทรัพย์สินทางปัญญาสำหรับสถาบัน การศึกษาหรือองค์กรนวัตกรรมภาครัฐ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ทรัพย์สินทางปัญญา กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2558ก) *สินค้าหนึ่งจังหวัด หนึ่งสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เล่ม 6*. กรุงเทพมหานคร: กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (2558ข). *ทะเบียนสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI)*. สืบค้นจาก https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=1596:gi-1&catid=8&Itemid=332
- การทรงงานพัฒนาประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2554). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ้ง.
- จักรกฤษณ์ ควณจน์, และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์. (2551). *กฎหมายคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทาง ภูมิศาสตร์เพื่อการส่งเสริมการส่งออกและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น*. สืบค้นจาก http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=RDG5030014
- ธิดารัตน์ วันโพนทอง, และอมรวิทย์ นาครทรรพ. (2557). การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. *วารสารเศรษฐศาสตร์*, 42(2), 1-15.
- นิดนา ฐานิตธนกร. (2554). Social enterprise: ธุรกิจแห่งการสร้างสรรค์สังคม. *วารสาร นักบริหาร*, 31(2), 30-35.
- ปรีดา ยังสุขสถาพร. (2551). *ทรัพย์สินทางปัญญาน่ารู้และวิธีการประเมินมูลค่า*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ.

- พสุ เดชะรินทร์. (2552, 13 มกราคม). มองมุมใหม่: ผู้ประกอบการเพื่อสังคม (Social Entrepreneur). *กรุงเทพธุรกิจ*, 10.
- สืบพงษ์ พงษ์สวัสดิ์. (2553). สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์กับผู้ประกอบการ. *FEU Academic Review*. 4, 1
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*. สืบค้นจาก <http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/plan/p11/plan11.pdf>

ภาษาอังกฤษ

- Barjolle, D., Paus M., & Perret A. (2009, August). *Impacts of geographical indications – review of methods and empirical evidences*. Contributed paper presented at the International Association of Agricultural Economists Conference, Beijing, China. Abstract Retrieved from http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/51737/2/PaperIAAE2009_85.pdf
- Bloom, B. S. (1994). Reflections on the development and use of the taxonomy. In K. J. Rehaag, L. W. Anderson & L. A. Sosniak (Eds.), *Bloom's taxonomy: A forty-year retrospective. Yearbook of the National Society for the Study of Education*. 93. Chicago: National Society for the Study of Education.
- Bornstein, D. (2007). *How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas*. New York: Oxford University Press.
- Bramley, C., & Kirsten, J. (2007, November). *The economics of geographical indications: toward a conceptual framework for geographical indication research in developing countries*. Contributed paper for the International Roundtable on the Economics of Intellectual Property Rights, WIPO, Geneva. Abstract Retrieved from http://www.wipo.int/export/sites/www/ip-development/en/economics/pdf/wo_1012_e_ch_4.pdf
- Cerdan C., Vitrolles D., Delfosse C., Velloso C. Q., Nabinger C., & Silva A.L. (2009). Penser la conservation des ressources bioculturelles sous l'angle de la valorisation de l'origine : la mise en place d'indications géographiques dans le Sud Brésil. *Autrepart*, 50, 153-166.

- Elkington, J., & Hartigan P. (2013). *The power of unreasonable people: How social entrepreneurs create markets that change the world*. Massachusetts: Harvard Business Press.
- Folkesson, C. (2005). *Geographical indications and rural development in the EU*. Retrieved from <http://lup.lub.lu.se/>
- Giddens, A. (2001). *Sociology* (4th ed.). Fully Revised and Updated. Cambridge: Polity Press.
- Thompson, J. L. (2002). The world of the social entrepreneur. *The International Journal of Public Sector Management*, 15(4,5), 413.
- William, R., & Penker, M. (2008). Do geographical indications promote sustainable rural development?. *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft für Agrarökonomie*, 18(3), 147-156. Retrieved from <http://oega.boku.ac.at>

.....

ผู้เขียน

นางสาววิรัชญา จงพิพัฒน์สุข นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย
การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร 10330
อีเมล: wichongp@hotmail.com

อาจารย์ ดร.อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย
การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร 10330
อีเมล: ubonwan.h@chula.ac.th

หมายเหตุ: งานวิจัยนี้ได้รับสนับสนุนทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษก
สมโภช